

İnsan hüquqlarının müdafiəsinin əsas prinsipləri

İnsan hüquqlarının müdafiəsinin aşağıdakı prinsipləri vardır

V.Y.Çirkin şəxsiyyətin və vətəndaşın konstitusional hüquq və azadlıqlarının dörd qrupa bölünmədiyünü göstərir:

1. Bərabərlik prinsipini ifadə edən hüquq və azadlıqlar (məsələn, vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi);

2. Şəxsiyyətin azadlığına, toxunulmazlığına, ləyaqətinə təminat verən şəxsi hüquq və azadlıqlar;

3. Vətəndaşların cəmiyyətin siyasi həyatında iştirakı ilə əlaqədar olan siyasi hüquqlar və azadlıqlar. Bu hüquq və azadlıqlar vətəndaşlara cəmiyyətin və dövlətin idarə olunmasında iştirak etməyə imkan verir (məsələn, birləşmək azadlığı, bu işə həm də dövlət hakimiyyətinə təzyiq etmək üçün istifadə olunur);

4. Sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar. Bu hüquqlar şəxsiyyətin və cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni həyatında fəal iştirakı üçün hüquqi şərait yaradır (məsələn, əmək hüququ və əməyin azadlığı, mədəniyyət nailiyyətlərini istifadə etmək hüququ).

Elmi ədəbiyyatda, xüsusilə də, beynəlxalq hüquq sahəsində hüquqların dörd nəslə ayrılır. Birincisi, insan hüquqlarının ənənəvi nəslinə, adətən, konstitusionalarda ilkin olaraq təsbit olunmuş şəxsi və siyasi hüquqlar aid edilir; ikincisi, sosial-iqtisadi hüquqlardır ki, onların da konstitusional təsbiti geniş kütlələrin hərəkatları ilə, məsələn, fəhlə sinfinin çıxışları ilə əlaqədar olmuşdur; üçüncüsü, əsasən, ictimai həyatın qloballaşması, xalqların kollektiv tələbləri (məsələn, xalqların sülhə, inkişafa, öz müqəddəratını təyin etməyə olan hüquqları) ilə bağlı hüquqlar; dördüncüsü, ilk növbədə, elmi-texniki inqilabın şərtləri və nəticələri ilə bağlı olan hüquqlar qrupu (məsələn, sağlam ətraf mühitə olan hüquq).

Beləliklə, göründüyü kimi, insan hüquqları, onların söykəndiyi prinsiplər (azadlıq, suverenlik, qanunçuluq, bərabərlik, təhlükəsizlik, dözümlülük və s.), bu hüquqları bəyan edən sənədlər, müvafiq konseptual müddə və yanaşmalar tarixi inkişafın gedişində getdikcə zənginləşdirilmişdir. "Birinci nəsil hüquqlar" adlandırılan vətəndaş və siyasi hüquqlar sonralar "ikinci nəsil hüquqlarla"-iqtisadi və sosial hüquqlarla tamamlanmış, daha sonra isə "üçüncü nəsil hüquqlar" adlandırılan hüquqlar haqqında ideyalar irəli sürülmüş və bu hüquqlara dinc yaşamaq hüququ, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ və s. aid edilir.

İnsan hüquqları o vaxt reallaşır ki, onlar adamların vəzifələri ilə sıx əlaqələndirilir. Qərb dövlətlərinin konstitusionalalarında İkinci Dünya müharibəsindən vətəndaşların vəzifələri öz əksini tapmamışdır. Ancaq onlar, bütövlükdə, mövcud qanunçuluğa daxil edilmişdir. Demokratik dövlətlərin vətəndaşlarının vəzifələrinə qanunlara riayət etmək, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək, vergiləri vax-

tında ödəmək, polis göstərişlərinə tabe olmaq, təbiəti, ətraf mühiti, mədəniyyət abidələrini qorumaq və s. aid edilir. Bəzi ölkələrdə vətəndaşların əsas vəzifələrinə vətəndaş xidməti və sədaqət, dövlət hakimiyyəti orqanlarına seçkilərdə səs verməyə iştirak etmək və hərbi mükəlləfiyyətlik, vergi ödəmək aid edilir. Ayrı-ayrı dövlətlərin konstitusiyalarında əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq (Fransa, Yaponiya, İtaliya və b.), uşaqları tərbiyə etmək (İtaliya), təhsil almaq (Türkiyə), öz sağlamlığına qayğı göstərmək və vaxtında müalicə üçün müraciət etmək (Uruqvay) vətəndaşların vəzifələrinə daxil edilmişdir. Məsələn, İtaliya Respublikası Konstitusiyasının (22 dekabr 1947-ci ildə qəbul olunmuşdur) 30-cu maddəsində göstərilir ki, "uşaqlarına baxmaq, onları öyrətmək və tərbiyə etmək ana və atanın hüququ və borcudur". Fransa Respublikasının Konstitusiyasına (4 oktyabr 1958-ci ildə qəbul olunmuşdur) görə, "hər kəs işləməyə borcudur" (60, səh. 149). Türkiyə Cümhuriyyəti Anayasasının 42-ci maddəsində isə ilkin təhsil almağın bütün vətəndaşlar üçün məcburi olduğu göstərilir (94, səh. 149,166).

Müasir dövrdə keçirilən islahatların əsas vəzifəsi insanı cəmiyyətin bütün həyat və fəaliyyətinin mərkəzinə qoymaq, onu ali sosial dəyər hesab etməkdən ibarətdir. İndi bütün siyasəti və onun reallaşdırılması təcrübəsini insana yönəltmək əsas məqsəd kimi çıxış edir. Şəxsiyyətin siyasi hüquqları və azadlıqları vəhdət təşkil etməklə, cəmiyyətin siyasi azadlığının səviyyəsini səciyyələndirir. Onların reallıq dərəcəsi və məzmunu cəmiyyətin iqtisadi rifah halından, siyasi rejimindən, siyasi mədəniyyətindən, mənəvi həyatından, digər amillər və şəraitdən asılıdır.

Hər bir azadlığın, həmçinin, siyasi azadlığın obyektiv surətdə mövcud olan sərhədləri vardır. Siyasi sferada şəxsiyyətin hüquqi azadlığı sosial (faktiki) və siyasi azadlıqdan geniş ola bilməz. Eyni zamanda, dövlət siyasi sferada hüquqi azadlığı məhdudlaşdırma bilər. Digər tərəfdən isə, vətəndaşlar qarşısında dövlət onların siyasi tələbatları və mənafehlərini ödənilməsi, siyasi fəallığın inkişaf etdirilməsi üçün böyük məsuliyyət daşıyır. Dövlət siyasətinin bu prinsiplərindən geri çəkilmək hüququn və dövlətin demokratik xarakterinin deformasiyaya uğramasına gətirib çıxarır.

Şəxsiyyətin siyasi hüquqları və azadlıqlarının bütün növləri vahid bir kompleks təşkil edir. Onlar bir-biri ilə sıx əlaqəli surətdə həyata keçirilir. Siyasi hüquq və azadlıqlar şəxsiyyətin siyasi vəzifələri ilə birlikdə vətəndaşın ümumi konstitusional statusunun yarım sistemli olan siyasi-hüquqi statusunu təşkil edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, şəxsiyyətin siyasi azadlığı, ilk növbədə, bütövlükdə cəmiyyətin azadlığı, həmçinin, şəxsiyyətin təmsil etdiyi sosial birliyin (qrupun, kollektivin, təşkilatın) siyasi azadlığı ilə müəyyən edilir. Şəxsin cəmiyyətdə

və dövlətdə hüquqi vəziyyəti, ilk növbədə, onun statusundan asılıdır: vətəndaş və ya xarici (başqa dövlətin vətəndaşı, vətəndaşlığı olmayan şəxs, ikili, yaxud çox vətəndaşlığı olan şəxs). Xüsusi statusa malik qaçqınlar (başqa dövlətdən gələn şəxslər), məcburi köçkünlər (vətəndaşlar) və b. malik ola bilərlər. Onların hüquqi vəziyyəti, əsasən, ölkənin daxili qanunvericiliyi ilə, bəzi hallarda isə beynəlxalq hüquqla tənzimlənir.

Şəxsiyyətin siyasi və hüquqi statusunun müəyyən olunmasında vətəndaşlıq anlayışı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Elmi ədəbiyyatda vətəndaşlıq şəxs və vətəndaş arasında hər iki tərəfdən müəyyən hüquq və vəzifələr törədən qarşılıqlı əlaqələr kimi izah olunur. Bu baxımdan da, həmin dövlətin vətəndaşları həm geniş hüquqlardan istifadə edir, həm də onların üzərinə daha çox vəzifələr düşür (hərbi xidmət daxil olmaqla). Xaricilər, adətən, bir çox siyasi hüquqlara malik olmur. Onların mülkiyyət hüququ var, bələdiyyə mənzilindən istifadə edə bilər (o cümlədən, pulsuz), əmək hüququna malik olur, lakin bəzi iş növləri onlar üçün məhdudlaşdırılır (məsələn, bir sıra ölkələrdə dəniz gəmilərinin kapitanı, təyyarə ekipajının komandiri, tele-radioda, teleqrafda, efridə işləmək və s.). Əksər ölkələrdə xaricilərə mülkiyyət kimi torpaq əldə etmək hüququ verilmir. Dövlətdən sosial müavinətlər və imtiyazları əksər dövlətlərdə, məsələn, 90-cı illərdən, yalnız vətəndaşlar ala bilər. Qanunvericiliyin pozulmasına görə xaricilər ölkədən deportasiya oluna bilərlər. Digər tərəfdən, xaricilər vətəndaşların üzərinə qoyulan bir çox vəzifələri yerinə yetirmirlər. Məsələn, onlar ölkənin ordusunda xidmət etmirlər. Vətəndaşlığı olmayan şəxslərin vəziyyəti əksər hallarda xaricilərin vəziyyəti ilə analojiyədir. Lakin xaricilərdən fərqli olaraq, onlar hər hansı bir dövlətin diplomatik müdafiəsindən istifadə etmirlər ki, bu da situasiyanı mürəkkəbləşdirir.

Bir neçə vətəndaşlığı (o cümlədən, ikili vətəndaşlığı) olan şəxslər vətəndaş olduqları bütün dövlətlərin qanunvericiliyinə müvafiq olaraq, hüquq və vəzifələrə malikdirlər. Təhlillər göstərir ki, bir sıra ölkələrdə belə şəxslər seçkilərdə dövlət orqanlarına öz namizədliklərini irəli sürür. Məsələn, ABŞ və Litva vətəndaşlığı olan V.Adampus 1997-ci ildə Litvanın prezidenti seçilmişdir və bundan sonra ABŞ vətəndaşlığından imtina etmişdir. Lakin bəzi ölkələrdə, məsələn, İtaliyada ikili vətəndaşlığa icazə verilmir, bir qrup ölkələrdə isə bu status dövlətlər arasında bağlanmış beynəlxalq müqavilə əsasında əldə edilə bilər. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə görə ikili vətəndaşlığı olan şəxslər Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə deputat seçilə bilməzlər. Konstitusiyanın 100-cü maddəsində namizədlərə aid tələblər sırasında ikili vətəndaşlığın olmaması da göstərilir.

Müasir cəmiyyətdə qəbul olun-

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

muş ümumi rəy ondan ibarətdir ki, hər bir şəxs hansı statusa malik olsa da, yaşadığı ölkənin qanunlarını bilməli və onlara riayət etməlidir, çünki qanunları bilməmək onların pozulmasına görə məsuliyyətdən heç kəsi azad etmir.

İnsan hüquqlarının praktiki reallaşdırılması ümumi vəzifədir və onun həlli ayrı-ayrı ölkələrin, həmçinin, bütün beşəri sivilizasiyanın inkişaf səviyyəsini və humanistliyini səciyyələndirir. Məhz insan hüquqlarının qorunması daxili və beynəlxalq siyasətin əsas meyarı kimi çıxış edir. İnsan hüquqlarına hörmət vasitəsilə ayrı-ayrı dövlətlərdə, bütün dünyada şəxsiyyətin ali dəyəri təsdiq olunur. Bir sıra dövlətlərdə şəxsiyyətin hüquqlarının yerinə yetirilməsi həmin dövlətlərin sağlam iqtisadi və sosial inkişafı, təcavüzkar daxili və xarici siyasətin qarşısını almaq üçün olduqca vacib şərtlərdən biridir.

Bütün dünya miqyasında insan hüquqlarının həyata keçirilməsi beynəlxalq əlaqələrin əsl humanist, mənəvi əsaslarla qurulmasına, sülhün qorunması və möhkəmləndirilməsinə vacib təminatdır. Hər bir dövlət daxilində insan hüquqlarına hörmət və onun xarici siyasəti arasında, bilavasitə əlaqə vardır. Müharibə törətmək, beynəlxalq hüquq normalarını kobud şəkildə pozmaq, eyni zamanda, öz xalqının hüquqlarına hörmətsizlikdən başqa heç nə deyil. Faşist Almaniyasını, həmçinin, bu gün bizim ölkənin ərazisinin 20 faizini zəbt etmiş, 26 ildən artıq torpağımızda işğalçılıq müharibəsi aparan faşist Ermənistan dövlətini

buna misal olaraq göstərmək olar.

A.Tokvil "Amerikada demokratiya" əsərində göstərir ki, "demokratiya siyasi hüquqlar anlayışını hər bir vətəndaşın şüuruna çatdırır və bu da onun əsas üstünlüklərindən biridir. Əlbəttə, hamıya siyasi hüquqlardan istifadə etməyi öyrətmək heç də asan deyil, lakin bu məqsədin nail olunması çox yaxşı, müsbət nəticələr verir".

Əlbəttə, A.Tokvilin qeyd etdiyi kimi, hamını siyasi hüquqlardan istifadə etməyə öyrətmək asan deyil, lakin demokratik cəmiyyətdə bu məqsədin nail olunması olduqca vacibdir. Onun diqqət yetirdiyi bir vacib məsələ də ondan ibarət olmuşdur ki, "əgər xalq bundan əvvəl siyasi hüquqlara malik olmamışdırsa, onun bu hüquqlara yiyələndiyi vaxtda böhran baş verir ki, bu böhran da həm zəruri və həm də təhlükəli olur. Siyasi hüquqları ilk dəfə əldə edən sadə adamlar bu hüquqlara münasibətdə həyatın dəyərini bilməyən uşağın onu əhatə edən aləmə bəslədiyi münasibətə oxşar vəziyyətə düşürlər". Burada A.Tokvil məşhur bir kəlamı da gətirir: Nomo Ruer robustus (latınca- güclü, lakin təcrübəsiz insan). O göstərir ki, bütün bunlar Amerikada da müşahidə olunur. O ştatları ki, vətəndaşlar hüquqlardan çoxdan istifadə edirlər, onlar bunu daha yaxşı edirlər. Bu istiqamətdə mülhazələrinə A.Tokvil belə bir fikirlə yekunlaşdırır ki, "...azad yaşamağa öyrənməkdən başqa, çətin heç nə yoxdur".

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru